

פרשת ואלה שמות

פרק א

(א) **כי האיש ואשתו הוא האדם**. ר"ל שזכר ונקבה נבראו כאחד, ובעודם מחוברים נקרא שמם אדם.
(ה) **ואמת כי ששים ותשעה היו**. זה אמר בעבור מה שאז"ל¹ שיוכבד נולדה בין החומות והשלימה מספר ע'².

(ו) **אב ובנו שנים דורות**. זה אמר <כנגד האומר>³ ששנות דור קצובים אל ע' שנה, קצב אחד לכלם.
(ז) **רק הראשון מן הפעלים העומדים בעצמם**. ר"ל זה שהזכיר ראשון שהוא: פרו.⁴ והביאו לומר זה, כי אחר שפירש: פרו – הולידו, אם ישוב 'וישרצו' אל האבות יהיה כפל לשון. לכן כונתו, שהוא שב אל הוולדות, ומשמעו כמו רחישה,⁵ שהיא תנועה. ואחר קראו 'שני', באמרו **וזה השני מהפעלים היוצאים**, בעבור היות (פרו) 'וישרצו' שני לפי סדר הכתוב. ואחר פירש פירוש אחר, וישוב אל האבות, באמרו **אולי מלת 'שרץ' כמו⁶ שילדו נשותיהם תאומים וכו'**. רעמסס בשו"א <נח>⁷ תחת העי"ן. הביאו לומר זה, כי בין שתי תנועות מתחלפות מנוחה, והרי"ש מאותיות השניים, והעי"ן מאותיות הגרון והמ"ם מאותיות השפה. אם כן, יותר נכון שיהיה שו"א תחת העי"ן נחה משתהיה נעה, ואחריה שו"א המ"ם תהיה נעה. וזהו אמרו **כי הוא תחלת נוע בשפה**.

(יא) **ולא יודע לכל: ושכבה בחיקך** (מל"א א, ב). ר"ל מנה⁸ אבישג⁹ להיות שומרת האוצר, כדי שלא יודע לכל שהיא שוכבת <בחיקו>¹⁰ כאשר יעצוהו עבדיו. ואמר זה כנגד מה שאמרו <רז"ל>¹¹ על שבנא.¹²

(יג) **ולאמר פרוכים לא יתכן**,¹³ **כי לא נמצא ממנו לא פעל ולא תאר**. ואמר זה כנגד הקליר שעשה בפיוטיו: פרוכים.¹⁴

(יד) **כי כתוב: והארץ הנשמה תעבד** (יח' לו, לד). ר"ל שבכל המקומות האחרים נקשרת עבודת האדמה בבי"ת בעבור שהעובד את האדמה, העבודה היא <לצרכו>¹⁵, וכאלו האדמה עובדת אותו כדרך <שיעבוד>¹⁶ העבד¹⁷ את אדוניו, ועל כן נקשרת בבי"ת. אבל: והארץ הנשמה תעבד, היא בלא קשר בי"ת בעבור שהיא לשבח הארץ,¹⁸ ר"ל ששבחוה¹⁹ כאלו הם עובדים אותה: תחת אשר היתה

¹ בכ"י ב: כנגד רז"ל שאמרו.

² ראה ב"ב קכ ע"א.

³ כך בכ"י בד; בכ"י אג ליתא. כ"י ד ממשיך: דור שנים קצובים, או ע' שנים או אל ל"ה לפי העת אחר כי קצב אחד לכלם.

⁴ כ"י בגד מוסיפים: וישרצו.

⁵ בכ"י ב: נחושה.

⁶ בכ"י ד ליתא.

⁷ כך בכ"י ב; בכ"י אגד ליתא.

⁸ בכ"י ג ליתא. בכ"י ד: שדוד מנה.

⁹ כ"י ב מוסיף: השונמית.

¹⁰ כך בכ"י בגד; בכ"י א: בחיקך.

¹¹ כך בכ"י ד; בכ"י אג ליתא; בכ"י ב: ז"ל.

¹² כ"י ג מוסיף: שהיה מארץ סיכני. ראה סנהדרין כו ע"ב: 'אמר רבי אלעזר: שבנא בעל הנאה היה. כתיב הכא: לך בא אל

הסוכן הזה (יש' כב, טו), וכתיב התם: ותהי לו סוכנת (מל"א א, ב)'.
¹³ בכ"י ד: לא נכון.

¹⁴ ראה ח' ברודי, 'פיוטים ושירי תהלה מרב האיי גאון', בתוך: ידיעות המכון לחקר השירה העברית ג (תרצ"ז), עמ' יב.

¹⁵ כך בכ"י ג; בכ"י אב: לצרכה.

¹⁶ כך בכ"י ג; בכ"י אד ליתא; בכ"י ב: העבד.

¹⁷ בכ"י ד: העובד.

¹⁸ בכ"י ד: שהיא לשון אדון.

¹⁹ בכ"י ב ליתא; בכ"י ד: שישביחנה.

<שממה>²⁰ (שם). ועל דרך זה בא: כנושה כאשר נושה בו (יש' כד, ב). שר"ל שנושה בלי קישור בי"ת הוא הלוה, והנושה בו הוא המלוה.

(טז) עבר הנהר, משני עברים.²¹ ר"ל כי שני הצדדין אשר לנהר כל אחד מהם יקרא 'עבר הנהר' בהקש אל הצד האחר. והעד: כי לא ננחל אתם וכו' (במ' לב, יט),²² הרי קרא 'עבר הירדן' כל אחד משני הצדדין, זה <בהיקש אל זה>.²³ כמו: אפסים. ביחזקאל: ומי אפסים (יח' מז, ג), והאל"ף נוספת.²⁴ והנכון, שהוא באבנים.²⁵ נראה כי כוונתו, כי כלי אבנים הוא שיושבת בו האשה בעת הלידה, ויש לו כלי אחר²⁶ מחובר תחתיו לקבל הולד, ועל כן נקרא אבנים על שם שנים, מגזרת: בנין או בנים. וכן כלי היוצר נקרא כן על שם שיש בו שתי עגולות, תחתונה גדולה ועליונה קטנה, והוא מגזרת: בנין, והאל"ף שרש. וזה לאות שהכתב שבידנו הוא כתב עברי. זה אמר בעבור כי מחלוקת היא אם הכתב עברי או אשורי.²⁷ ואמר, כי שם תי"ו מורה שהכתב שבידנו עברי,²⁸ כי תחלה תקרא ה"א, וכשתמשך <הנקודה>²⁹ שבתוכה תקרא תי"ו, שהוא נגזר מן: והתוית תו על מצחות האנשים (יח' ט, ד), ר"ל שאין בין אות תי"ו ואות ה"א חלוק בצורה, רק סימן קטן, שהוא משך הנקודה. ואלו היה כתב אשורי, היה לשתי האותיות צורה אחרת, <בלתי>³⁰ מגזרת השם ההוא.

(כא) ודע כי זאת המלה אינה מהפעלים העומדים ולא מהיוצאים.³¹ פעלים יוצאים יקראו כמו: אכל, שבר – אכל את הלחם, שבר את החמור. ופעלים עומדים יקראו כמו: ישב, עמד, שאינם יוצאים לשני. ואמר החכם³² שגזרת 'ירא'³³ אינה לא³⁴ מהפעלים היוצאים, כי אינה יוצאה לשני, שתעשה היראה³⁵ רושם בנורא כמו שעושה האוכל בלחם, ולא מהעומדים, כי הירא מקבל היראה מאחר, ואיננו כמו ישב, עמד, שמקבלים הפעולה מעצמן. ואמר כי מלת 'נורא' איננה מבנין נפעל כמו 'נולד', כי אותן שהן מבנין נפעל יעשה³⁶ בהם רושם.³⁷

פרק ב

(א) והיא אחות אביו. כי קהת אבי עמרם היה בן לוי, וזאת³⁸ בת לוי גם כן. אם כן, היא אחות אביו. ולא דבר נכונה האומר, כי תבואת שדה וכו'. כוונת זה האומר, <כי איסור העריות>³⁹ הוא בעבור שלא יצליח הזרע. ואמר החכם שאינו כן,⁴⁰ רק להיות ישראל קדושים.⁴¹

²⁰ כך בכ"י ד; בכ"י אבג: נשמה.

²¹ בכ"י ב: צדדים.

²² לשון הפסוק: כי לא ננחל אתם מעבר לירדן והלאה כי באה נחלתנו אלינו מעבר הירדן מזרחה.

²³ כך בכ"י בגד; בכ"י א: בהמשל לזה.

²⁴ כ"י ג מוסיף: ופי' שהמים היו מכסים כפות הרגלים, והוא מגז' 'פס ידא' בלשון ארמית, שפי' כף היד.

²⁵ בכ"י ד: כמו אבנים.

²⁶ בכ"י א' יש לו כלי אחר' הוכפל בטעות.

²⁷ כ"י ד מוסיף: 'ואמרו כי הלשון עברי והכתב אשורי'. ראה סנהדרין כא ע"ב – כב ע"א.

²⁸ בכ"י ג: 'זה אמר בעבור [...] עברי' ליתא; בכ"י ד: נאמר בו שם תי"ו מופת שהוא כתב עברי ג"כ.

²⁹ כך בכ"י גד; בכ"י א: תו; בכ"י ב: הרגל.

³⁰ כך בכ"י בגד; בכ"י א: כלומר.

³¹ בבכ"י בד: איננה מהפעלים היוצאים ולא מהעומדים.

³² כ"י ג מוסיף: א"ע (וכן בהמשך).

³³ בכ"י ב: יראו.

³⁴ בכ"י ג ליתא.

³⁵ בכ"י ג: הירא.

³⁶ בכ"י ד: יחודש.

³⁷ כ"י ב מוסיף: אבל מלת 'נורא' לא יעשה רושם.

³⁸ כ"י ג מוסיף: יוכבד.

³⁹ כך בכ"י בד; בכ"י א ליתא; בכ"י ג: כי עקר איסור הערוה.

⁴⁰ בכ"י ב: אמת.

⁴¹ כ"י ג מוסיף: ולא שטופים בזמה.

(ב) **ושנות לוי ברדתו למצרים מ"ג**. נודע זה כי לוי בן שלישי ליעקב, ואחריו ילדה לאה יהודה, ואחריו ילדה בלהה שפחת רחל שני בניו, ואחריהם ילדה זלפה גד, ואחר כן ילדה רחל יוסף. אם כן, בין לידת לוי ובין לידת יוסף ה' הריונות, וזה לא יתכן בפחות מד' שנים. ויוסף ברדת בית אביו⁴² למצרים בן ל"ט. אם כן, לוי שגדול ממנו ד' שנים בן מ"ג <שנה>.⁴³ **והנה <חיה אחר>**⁴⁴ **יוסף כ"ד**⁴⁵ **שנה**. נודע זה כי מספר ימי חייו קל"ז. ובמות יוסף היה בן קי"ג,⁴⁶ כי ע' שנה חיה יוסף אחרי כן, חבר עליהם מ"ג, יהיו קי"ג.⁴⁷ ישארו להשלמת מספר קל"ז ימי חייו, כ"ד.⁴⁸ אבל לפי הדקדוק, יוסף⁴⁹ חיה אחרי רדתם ע"א שנה, כי ברדתם לא היה כי אם בן ל"ט, ומספר ימי חייו ק"י. הוצא מהן ל"ט, ישארו ע"א. **קרוב מלדת משה נגזר על הזכרים**. שהרי הוא היה בן פ' שנה בצאתם ממצרים. אם כן, לא ישארו להמלכת מלך חדש ולבנין ערי מסכנות, רק ל"ח⁵⁰ שנה. **והיא נקברה במערה לפני אברהם כ"ח**⁵¹ **שנים**. כך מצאתי בכל הספרים, אבל לפי החשבון הוא ל"ח שנים,⁵² שאברהם⁵³ נולד קודם שרה י' שנים, כי כתוב: הלבן מאה שנה יולד ואם שרה הבת תשעים שנה תלד (בר' יז, יז),⁵⁴ ושרה חיתה⁵⁵ קכ"ז <שנה>.⁵⁶ אם כן, היה אברהם בן קל"ז, וימי חייו קע"ה. הוצא מהן קל"ז, ישארו ל"ח שחיה אברהם אחרי מות שרה. **הכתוב ספר החדשים שיכלה הצפינו**. כל זה אמר נגד מה שאז"ל, שהמצריות מנו ימי הריון יוכבד, וילדה לו' חדשים ויום אחד. ולכן צפנתו ג' ירחים, ושלמו לה ט' חדשים.⁵⁷ **ואין טענה מהשבטים**. ר"ל שנולדו י"א בז' שנים, שהרי יעקב עבד ברחל ז' שנים קודם שנשא נשותיו, וכאשר השלים לעבוד ז' שנים אחרים ילדה רחל את יוסף, שהוא אחד עשר לו.⁵⁸ ואמר החכם שאין טענה מהם שיהיו נולדים לו' חדשים, שאיפשר שהיה בדרך שפירש⁵⁹ הוא.⁶⁰ **גם: לתקופות הימים, ג' היו**. ר"ל שכתוב על שמואל:⁶¹ ויהי לתקופות הימים (שמ"א א, כ). ואמרו רבותנו, 'תקופות' – שתיים, ונולד לו' חדשים ויום אחד.⁶² והחכם אמר ששלש היו. ולא הבנתי מה הכריחו לומר זה שג' היו.⁶³ והיה יותר נכון שימשך אחר הפשט שאמר: ויהי לתקופות הימים ותהר, שמשמע שאחר שתי תקופות לדברי עלי הרתה, ותלד בן לעת הראוי.

(ה) **ועוד, כי <מ"ם>**⁶⁴ **'אמתה' רפה**. זה אמר כנגד המפרש: אמתה – זרוע.

⁴² בכ"י ד: אחיו.

⁴³ כך בכ"י בד; בכ"י א: היה; בכ"י ג: שנה היה.

⁴⁴ כך בכ"י ב; בכ"י א היה; בכ"י ג: היה אחר מות; בכ"י ד: חיה אחריו.

⁴⁵ כך בכ"י ב; בכ"י א: בן כ"ד; בכ"י ג: בן כ"ג; בכ"י ד: כ"ג. בדפוס: כ"ב.

⁴⁶ בכ"י ד: קי"ד.

⁴⁷ בכ"י ד: 'כי ע' [...] קי"ג' ליתא.

⁴⁸ בכ"י ד: נשלמו כ"ג שנים להשלמת מספר קל"ז.

⁴⁹ בכ"י ג: 'כי ע' [...] יוסף' ליתא.

⁵⁰ בכ"י ב: ל"ה.

⁵¹ בכ"י ג: ל"ח.

⁵² בכ"י ג' כך מצאתי [...] ל"ח שנים' ליתא.

⁵³ בכ"י ג: זה נודע שאברהם.

⁵⁴ בכ"י ד: אבל לפי הדקדוק [...] תלד' ליתא.

⁵⁵ בכ"י ב: היתה בת.

⁵⁶ כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא.

⁵⁷ ראה רש"י, שמ' ב, ב; סוטה יב ע"א.

⁵⁸ בכ"י ג: שהוא השלים מספר י"א.

⁵⁹ בכ"י בד: שביאר.

⁶⁰ ראה פירוש א"ע לבר' ל, כג. כ"י ד מוסיף: והיו נולדים לט' חדשים.

⁶¹ בכ"י ג: מה שכתוב על הריון חנה בשמואל; בכ"י ד: מה שכתוב על חנה.

⁶² ראה נדה לח ע"ב ועוד.

⁶³ בכ"י בג המשפט חסר; בכ"י ד: ולא הבנתי לומר זה.

⁶⁴ כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא.

(ט) היליכי. כמו הניקי. ר"ל ששרשם: ילך, ינק. אין הה"א מאותיות המשך. כמו אותיות אהו"י⁶⁵ שהם אותיות המשך.⁶⁶ על כן ה"א אחרת כמוה. ר"ל שה"א 'הניקי' כמו⁶⁷ 'היליכי'. וגם אני הא (יח' טז, מג). פסוק הוא ביחזקאל, כי סופו הוא: דרכך בראש נתתי. (יא) אל אחיו. המצרים. הכריחו לומר זה אמרו אחר כן: איש עברי מאחיו. שאם: ויצא אל אחיו, >ר"ל⁶⁸ עברים, איך יאמר אחר כן: עברי מאחיו? >מכה< אחד⁶⁹ מהם' היה לו לומר. (יט) הן הוסיפו. ר"ל שמשה לא דלה, שהרי כתוב: ותדלנה >ומלאנה<⁷⁰ (שמ' ב, טז),⁷¹ אלא ר"ל שאם לא הספיקו המים שדלו, משה דלה להן. (כ) וגם: נבוכדנצר >אבוך< (דנ' ה, יא). זה אמר דניאל לבלשאצר בן אויל מרודך בן נבוכדנצר.⁷² ובן הבן יקרא בן, וככה: הבנות בנותי והבנים בני (בר' לג, מג). ואנתיה בריה בלשאצר (דנ' ה, כב). וזה ג"כ בדניאל אחר אמ': נבוכדנצר אבוך.⁷³

פרק ג

(ד) ונקרא המלאך בשם הנכבד. כי בתחלה כתוב: וירא מלאך יי (שמ' ג, ב). (ו) ושער העין משער השמים. ר"ל שאויר גובר בעין מאד, ועל שהיסוד ההוא קל, וגם כי הוא מתפעל מאד,⁷⁴ יראה האדם תמונות רבות. (יא) כי המקום יכיר המדבר. ר"ל שאחר שאני ואתה ואתם, מגזרת: אן הלכתם (שמ"א י, יד), הכרח הוא שהמדבר יכיר מקום האיש שהוא מדבר אליו, שאם לא יכירונו, מה יובן מדבריו? שאם יאמר: אתם, >ר"ל<⁷⁵ אן תחשבו להיות בעשותכם זה הדבר, וכן כלם. (טו) רק האחד לשון המדבר. ר"ל אהיה אשר אהיה. וזה על לשון יחיד שאיננו מדבר. ר"ל: >אהיה<⁷⁶ שלחני אליכם. וזה בעבור אמרו: כה תאמר. ואלו שלש שמות הם שמות העצם. ר"ל שם: יי, יה, אהיה.

ו'האדם' שם התאר ויש לו סוד. בארתיו בפרשת בראשית בפסוק: וישם שם את האדם (בר' ב, ח). >ואמ' ומלת: המנשה (דב' ג, יג), בעבור היחס. ר"ל מלת 'שבט המנשה' באה בה"א הידיעה בעבור היותה שם היחס אל השבט.⁷⁷ ואל יקשה בעיניך: יי אלהים צבאות (תה' נט, ו). ר"ל שצבאות מוכרת, כי כונתו, יי אלהים אלהי צבאות, כמו: והנבואה עודד הנביא (דה"ב טו, ח). ודע, כי האחד סוד כל מספר. כל זה מבואר בחכמת⁷⁸ המספר לאשר ידעהו, על כן לא אאריך בו. והנה אלה הד' מספרים הם יקרים. ר"ל מספר⁷⁹ אהו"י. >ואל<⁸⁰ תזכור האות כאשר תבטא בתוספת אותיות

⁶⁵ בכ"י ג: או"י.

⁶⁶ בכ"י ב הפירוש חסר.

⁶⁷ כ"י ג מוסיף: ה"א.

⁶⁸ כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא.

⁶⁹ כך בכ"י בד; בכ"י א ליתא; בכ"י ג: הנה.

⁷⁰ כך בכ"י ב; בכ"י אג ליתא; בכ"י ד: ותמלאנה.

⁷¹ כ"י ג מוסיף: והם הוסיפו במה שספרו אל רעואל אביהן שמשה דלה להן.

⁷² כך בכ"י בגד; בכ"י א ליתא.

⁷³ בכ"י בד 'ובן הבן [...] אבוך' ליתא.

⁷⁴ בכ"י ד: פתאום.

⁷⁵ כך בכ"י ג; בכ"י אב ליתא; בכ"י ד: כאלו אמר.

⁷⁶ כך בכ"י גד; בכ"י אב ליתא.

⁷⁷ כך בכ"י ג; בכ"י אבדה ליתא.

⁷⁸ בכ"י ב: בספר.

⁷⁹ כ"י ד מוסיף: אותיות.

⁸⁰ כך בכ"י בד; בכ"י א ליתא; בכ"י ג: ואלה.

הנזכרות. ר"ל עי"ן וחי"ת. הרי <בבטוי>⁸¹ עי"ן יש בו <יו"ד ונו"ן>⁸² ואינם מאותיות הגרון, ועל זה הדרך חי"ת. ובעבור כי האל"ף⁸³ כמו האחד על כן ימצא נעלם⁸⁴ עם כל תנועה. כמו האחד שהוא <בכל>⁸⁵ מספר. והעולם האמצעי על מעלות רבות. כל זה מבואר למי שעיין <בחכמת התכונה>⁸⁶, על כן לא אאריך לבאר. והנה קבלו כח מעמד על דרך כלל. ר"ל כי על ידי הולד איש מאיש⁸⁷ יהיה הכלל שמור, שהוא המין.

פרק ד

(ג) והוצרכו לומר להסיר היבושת. ר"ל שדעתם שהשלכת המטה לארץ היתה כדי שיסור היובש ממנו ויקבל הלחות, כדי שיוכל להתנועע בצורת נחש.
(ד) גם דבר יעקב אבינו איננו כן. ר"ל שנאבק המלאך עמו בדרך כדי לחזק לבו, כמו שפ"י שם.⁸⁸

⁸¹ כך בכ"י בגד; בכ"י א: בבטוי.

⁸² כך בכ"י ד; בכ"י אג ליתא; בכ"י ב: נו"ן.

⁸³ בכ"י ב: ה"א; בכ"י ג: היא.

⁸⁴ בכ"י ד: נאמר.

⁸⁵ כך בכ"י בגד; בכ"י א: עם כל.

⁸⁶ כך בכ"י בגד; בכ"י א: בתכונה.

⁸⁷ בכ"י ב: ואשה.

⁸⁸ ראה אות נפש, בר' לב, לג.